

Uit dag door dood naar dag

Dèr Mouw doceert

Het transparante blok dat recht en strak
 in winternachtlijk bergdal had gelegen,
 (...)

 tot violette wolken ging 't verdampen,
 nu rood in 't oosten steeg de ronde zon.
 (...)

 En voortvloog triomfantlijk onze slee;
 (...)

 alsof uit dag door dood naar dag
 ons warm leven moest een tunnel boren.

268

Sleetocht (329, 1-4)¹

De hierboven geciteerde verzen zijn ontleend aan een gedicht van 194 strofen waarin de dichter J.A. Dèr Mouw (1863-1919) zijn lezer meevoert op een stroom van uiterst sensitieve beelden die het gedicht een ongrijpbaar maar fascinerend karakter geven. Ongrijpbaar is de verbeelding van ervaringen die zich niet laten beschrijven. Bladzijden lang probeert de dichter een sleetocht omhoog naar een Zwitserse bergtop onder woorden te brengen, maar wanneer zijn slee de top eenmaal bereikt heeft, kan hij niet anders dan huilen.

Fascinerend is de gedrevenheid van de dichter om door een spel met beelden de lezer toch deelgenoot te maken van dat onbeschrijfelijke gevoel dat de natuur hem geeft wanneer hij plotseling vanuit de ijle hoogte de diepte peilt. Om dat te bewerken, maakt hij zijn lezer toeschouwer van een ander schouwspel, een Griekse tragedie.

Dèr Mouw was een classicus met een eigenzinnige didactiek, een grote belangstelling voor natuur en een hang naar Brahmanisme. In dit artikel laat ik zien hoe Dèr Mouw door middel van een klassiek thema en een wiskundige figuur de lezer zijn bijzondere levensvisie doceert.

Het verhaal

Sleetocht is het verhaal van twee geliefden, man en vrouw, die een tocht maken in de Zwitserse Alpen. Drie momenten van deze tocht komen aan de orde: de klim die in de vroege ochtend wordt aangevangen, het keerpunt op de top en de terugtocht in de avond. De winterse alpen blijken echter, wanneer de slee de top gerond heeft, slechts het decor waartegen zich een gloeiende tragedie zal afspelen. Tijdens de terugtocht

vertelt de man namelijk, op verzoek van de vrouw, 'het verhaal van Orestes', dat in hoofdzaak is ontleend aan de *Oresteia* van Aischylos. De lezer wordt op die manier van de kadervertelling naar de binnenvertelling gebracht. De gebeurtenissen waarop de trilogie berust, beginnen met het offer van Iphigeneia dat Agamemnon voltrekt om zijn tocht naar Troje te kunnen aanvaarden, maar waarmee hij zich tevens de wrok van zijn vrouw Klytaimnestra op de hals haalt. Klytaimnestra vermoordt haar man bij zijn thuiskomst, neemt door deze misdaad de geslachtsvloek over van haar man en geeft deze door aan Orestes, haar zoon, die op zijn beurt zijn moeder vermoordt. Na de berechting van Orestes op de Areopagos worden de tegengestelde krachten met elkaar verzoend, wordt de geslachtsvloek opgeheven en komt de trilogie ten einde.

Thema, taal en intentie

De *Oresteia* behandelt een eeuwenoud thema waaraan Dèr Mouw door verschuiving van accenten nieuwe inzichten ontleent. Om zijn inzichten onder woorden te brengen, kiest hij een eigen, poëtische taal, waarin elementen als beweging en vorm, klank en ritme, kleur en textuur allemaal zeggingskracht krijgen. Deze beeldende taal kenmerkt de intentie van de dichter. Hij wil als een docent zijn les op een treffende manier overbrengen en visualiseren wat moeilijk onder woorden te brengen is.

Vorm is een belangrijk element uit Dèr Mouws idioom. De betekenis en het didactisch effect van één specifiek figuur zal ik aan de hand van tekstelementen nader bespreken.

De parabool

Sleechocht wordt op verschillende niveaus gestructureerd door een lijn die de vorm van een parabool beschrijft. De paraboolfiguur zou ik willen omschrijven als een momentopname uit een golfbeweging. Een bergparabool buigt op haar hoogtepunt onvermijdelijk af naar het niveau vanwaar zij vertrok. Een dalparabool is haar spiegelbeeld en heeft dus als hoogtepunt een dieptepunt. Essentieel aan de vorm van de parabool is echter het gaan naar en terug komen van een uiterste, als een golf, die bestaat bij de gratie van deze twee uitersten.

De parabool in de binnenvertelling

De volgende passage, afkomstig uit de binnenvertelling, beschrijft het moment waarop Klytaimnestra verneemt dat haar zoon Orestes dood is:

En Klutaimnêstra – als een vloedgolf was
door 't Pelopidenhuis gestroomd het klagen,
dat door de hand van een vreemdeling gedragen,
zijn prinslijke intocht hield Orestes' as.

Zij, naar Erinuen brengend haar gebeden,
voelde zich omgesmeten, toen 't bericht
haar sloeg, plotslinge golftop, in 't gezicht:
Tilde iets haar op? Zoog iets haar naar beneden?
(349, 7–350, 1)

De paraboolfiguur laat zich in deze momentopname twee keer zien. De eerste paraboollijn wordt beschreven door het gerucht van Orestes' dood, dat letterlijk als een golf het paleis doorgaat. Een analyse van Klytaimnestra's gemoed brengt een tweede parabool aan het licht. Net als voor een parabool het uiterste punt zowel top als dal kan zijn, zo geldt voor Klytaimnestra dat wat haar hoogtepunt is, tegelijkertijd haar dieptepunt is. Zij kan zich niet als elke andere moeder verheugen in het leven van haar zoon, aan haar brengt juist de dóód van haar zoon verlichting. Met zijn dood echter heeft zij opnieuw een kind, eerst haar dochter Iphigeneia, nu haar zoon, te betreuen. Of hij nu dus levend is of dood, hij vormt een 'uiterst' tragisch element in haar leven en maakt dat zij zich 'omgesmeten' voelt.

De zojuist belichte tekstelementen, het gerucht en Klytaimnestra's gemoed, waren voorbeelden van de paraboolfiguur in momentopnamen. De passage speelt echter ook op een hoger niveau, namelijk op dat van de verhaallijn, het spel met uitersten van de parabool. Wie het verloop van het verhaal kent, zal in Klytaimnestra's onzekerheid die Orestes' dood haar brengt ("Tilde iets haar op? Zoog iets haar naar beneden?") tragische ironie herkennen. Orestes is namelijk niet echt dood. De vreemdeling die met de as van

Orestes het paleis binnenkomt, is niemand minder dan Orestes zelf. Dit is het moment waarop de tragedie een beslissende wending neemt. Nu Klytaimnestra zich veilig waant en ontsnapt denkt te zijn aan de vloek die rust op haar huis, nemen de zaken een noodlottige wending. Zonder dat zij het weet is haar vermeende hoogtepunt gelijk aan haar dieptepunt.

De parabool in de kadervertelling

Net als in de binnenvertelling is de paraboolstructuur ook in de kadervertelling op twee niveaus zichtbaar. Op het niveau van de verhaallijn is de parabool zichtbaar in de bestijging (329) en afdaling (335, 7) van een berg. Het hoogtepunt van de bergparabool wordt gevormd door het keerpunt van de slee op de top. Een momentopname uit het verhaal geeft echter een voorbeeld van het vermogen van de parabool om tegengestelden, hoogte- en dieptepunt, te relativeren. Het volgende fragment is afkomstig uit het begin van het gedicht en beschrijft het moment waarop de slee de top van de berg bereikt heeft en waarop de de dichter vanuit de hoogte de aarde beziet.

Stil stond ik hoog; beneden, stil, lag de aarde;
ons beiden 't ene centrum van 't heelal,
droeg Zwitserland, gebeeldhouwd piëdestal,
twee godenbeelden, waarnaar de aarde staarde:
(33I, 4)

De strofe die aan deze momentopname voorafgaat, geeft een heel andere betekenis aan dit hoogtepunt.

Toen zag ik niets meer: voor mijn ogen hing
een nevel; en ook zij zat, ver, te zwijgen'
En 'k hilde, en 'k wist bij 't ekstatische stijgen,
dat ik naar 't diepste van de wereld ging.
(33I, 3)

De dichter blijkt de tocht omhoog te ervaren als een extatisch stijgen naar de diepte. Net als Klytaimnestra ervaart hij het bereiken van zijn doel als hoogtepunt en tegelijkertijd als dieptepunt. Hoewel deze uitersten aan elkaar tegengesteld lijken, laat Dèr Mouw ze samenvallen.

In de zojuist genoemde voorbeelden uit binnen- en kadervertelling geeft de parabool de vertelling structuur en verlevendigt zij de tekst. Achter de woorden is de dramatiek voelbaar door de suggestie van beweging en het spel met hoogte- en dieptepunten. Het verhaal krijgt hierdoor iets van een film, met de paraboolfiguur als 'special effect'.

De parabool als vereniging van kader- en binnenvertelling

De paraboolfiguur is niet alleen werkzaam binnen de twee verhaallijnen afzonderlijk, maar weet ze ook met elkaar te verbinden. Wanneer men het gedicht in zijn geheel bekijkt, ziet men dat het binnenverhaal (het verhaal van Orestes) qua opbouw een hoogtepunt vormt in het gedicht. Het beslaat drie kwart van het hele gedicht.

Inhoudelijk gezien echter vormt 'het tragische van waan en schuld en val' (356, 3), zoals Dèr Mouw het verhaal van Orestes aan het eind van zijn gedicht samenvat, een dieptepunt. De opbouw van *Sleetocht* neemt dus de vorm aan van de bergparabool, de inhoud die van de dalparabool. Aan het eind van *Sleetocht* komen kadervertelling en binnenvertelling samen en vindt er opnieuw een gelijkschakeling van hoogtepunt en dieptepunt plaats. Het tragische verhaal uit de binnenvertelling bewerkt een visionair inzicht bij de dichter en zijn geliefde. Het inhoudelijk dieptepunt van de binnenvertelling is de voorwaarde voor het inhoudelijk hoogtepunt van de kadervertelling. Deze gelijkschakeling zal ik toelichten aan de hand van de laatste drie strofen van het gedicht:

272

In de ontzettende orkhêstra van 't heeal
draaiden de wereldkoren; en ze zagen,
gedragen door rollende Thespiwagen,
het tragische aan van waan en schuld en val.

En 'k wist, ik stond, ikzelf Cassiopeia,
vizionair aan vizionair gewelf.
En 'k wist, ik was, als Aiskhulos, het Zelf,
zelf Aiskhulos van wereld-oresteia. –

Ook zij – ginds lag 't hotel – stil overdacht
't 'Lering door leed' en 't sterlicht van Kronion.
Vol grootheid, vol tragedie, vol Orion
voelden wij beiden: Nu geen liefdenacht.
(356, 3–5)

Het verhaal van Orestes is verteld. De dichter keert in deze laatste drie strofen terug naar de geliefden uit de kadervertelling. De avond is gevallen en het einde van de sleetocht komt in zicht. Nu de tragedie zich heeft voltrokken, de waan ten val gekomen is en uiteindelijk de vloek gedooft is in de verzoening van Klytaimnestra en Orestes, zien beiden, de dichter en zijn geliefde, het tragische in; het extatisch stijgen 'naar 't diepste van de wereld' brengt hun de catharsis, het extatisch hoogtepunt. De dichter voelt zich 'zelf Aischylos van wereld-oresteia.' Zijn geliefde doet niet voor hem onder, zij heeft alleen minder woorden nodig terwijl ze stil overdenkt 't 'Lering door leed'.

Door zijn spel met parabolische figuren aan het eind van zijn gedicht bereikt Dèr Mouw twee dingen. In de eerste plaats verstevigt het de relatie tussen kader- en binnenvertelling. In de tweede plaats illustreert het de les die hij wil verkondigen. Het spel met de parabool relateert zoals we gezien hebben de betekenis van hoogte- en dieptepunt, heft twee tegengestelden op en brengt ze samen in een twee-eenheid. Dèr Mouws ijver om verdeeldheid op te heffen en tegengestelden te verenigen vindt zijn oorsprong in zijn levensfilosofie.

Uit dag door dood naar dag

Voordat de les die we uit het gedicht moeten trekken ter sprake komt, echter wel in het verlengde daarvan, nog een laatste voorbeeld van de paraboolfiguur. Een goede docent biedt zijn leerlingen, alvorens zijn verhaal af te steken, alvast inzicht in de materie, of tenminste in de vorm waarin hij zijn les zal gieten. Dèr Mouw doet beide. Zowel de strekking van zijn les als de onderliggende paraboolstructuur zet hij reeds uiteen in de vierde strofe van zijn gedicht; de sletocht is op dat moment nog maar net in gang of

daar scheen 't, alsof uit dag door dood naar dag
ons warm leven moest een tunnel boren.
(329, 4)

Ligt aan deze regel een dal- of een bergparabool ten grondslag, is dood het diepte- of het hoogtepunt? We zijn de vraag tegengekomen bij Klytaimnestra (350, 1): hoogte- en dieptepunt zijn geen tegengestelden, ze vormen een niet-tweeheid. Dood is de lering door leed (*pathei mathos*), de catharsis van de tragedie, de mystieke ervaring, een ongrijpbaar, maar fascinerend gevoel. De parabool verbeeldt dit gevoel dat, zoals Dèr Mouw zal zeggen, tegengestelden verzoent in het samenzijn in Brahman: Adwaita.

Adwaita: een levensles

Adwaita, het pseudoniem waaronder Dèr Mouw zijn werk publiceerde, symboliseert de zin van zijn bestaan en het principe waarop zijn levensovertuiging, het Brahmanisme, was gestoeld. Dèr Mouw meende dat de mens vervreemd is geraakt van zijn natuur door het dualisme, dat als gevolg van de overwaardering van de geest vanaf de klassieke oudheid ingetreden is en de moderne tijd hopeloos verdeeld heeft gemaakt. In Adwaita, dat 'niet-tweeheid' betekent, ziet Dèr Mouw het herstel van de band met de natuur verwezenlijkt.

In zijn gedichten wil Dèr Mouw de opheffing van verdeeldheid en de ervaring van Eenheid uitdrukken. De mystieke ervaringen beschouwt Dèr Mouw als openbaringen van het onbewuste. Ieder mens afzonderlijk kan, verscheurd in de moderne maat-

schappij, de eenheid en verbondenheid van het Zijn ervaren in de openbaring van het voor alle mensen gelijke 'Onbewuste'. Deze gedachte betekent voor Dèr Mouw een bevrijding. Als een docent verkondigt hij zijn bewustwordingsproces in *Sleetocht*.

Op de alpentop ervaart hij het gevoel van eenheid met de natuur, maar tevens het onvermogen dat gevoel te verwoorden. Voor de lezer blijft hij een toeschouwer. Door de mystieke beleving van de *Oresteia* leert hij echter dat gevoel van eenheid te delen met zijn lezer. Hij voelt zich de schepper van dat wat hij als een *Oresteia* op wereldformaat beschouwt (356, 4): hij krijgt inzicht in de kosmos, in zijn relatie tot de natuur. Hij heeft zijn lezer meegenomen in een spel dat letterlijk (in het verhaal) en figuurlijk (in de paraboolstructuur) vol tegenstellingen zit. In de loop van het gedicht hervindt het spel echter zijn eenheid. Het verhaal eindigt in verzoening van personen en de onderliggende structuur blijkt een relativering van tegengestelde vormen. Zo brengt Dèr Mouw door middel van een klassiek thema en een wiskundige vorm 'uit dag door dood naar dag' zijn levensles.

274

Korte bibliografie

- H. VAN DEN BERGH, *De heilige eenvoud van J.A. Dèr Mouw*, BZZTôH (1978).
H. VAN DEN BERGH, A.M. CRAM-MAGRÉ EN M.F. FRESCO, *J.A. Dèr Mouw (Adwaita), Volledig dichtwerk, kritische editie* (Amsterdam 1986).
M.F. FRESCO, *De dichter Dèr Mouw en de klassieke oudheid* (Amsterdam 1972).
M.F. FRESCO, *Adwaita 1863–1963*, BZZTôH (1963).
M.F. FRESCO, *Dèr Mouw als filosoof*, BZZTôH (1973).
M.F. FRESCO, *J.A. Dèr Mouw*, uit: *Klassieke profielen* (Alkmaar 1988) 52–70.
G. KOMRIJ, *'k Ben Brahman. Maar we zitten zonder meid* (Amsterdam 1980).
R.TH. VAN DER PAARDT, *De Orestie en de 'eeuwige strijd'. Orestes (en Elektra) bij Dèr Mouw en Vestdijk*, in: C. Fisser et al. (red.), *Receptie van de klassieken V* (Amsterdam 1993).

Noot

¹ Verwijzingen naar passages uit het gedicht gaan terug op de pagina-indeling van *J.A. Dèr Mouw, Volledig dichtwerk* van H. VAN DEN BERGH, A.M. CRAM-MAGRÉ EN M.F. FRESCO (p. 329–356). Elke pagina bestaat uit 7 strofen, waarnaar verwezen wordt door een getal achter het paginanummer.

* SANNE VAN TONGEREN was winnares van de schrijfdag voor studenten klassieke talen, die het hoofdbestuur van het NKV in samenwerking met Nathalie Stevens, studente GLTC aan de Universiteit Leiden, in 1999 organiseerde. Dit artikel is haar, terecht bekroonde, inzending.

‘Westenwinden waaien over een desolaat landschap’
*Aardbevingen in Klein-Azië in de
 eerste eeuwen van onze jaartelling¹*

En aardbevingsgebied

Donderdag 17 augustus jongstleden was het een jaar geleden dat het noordwesten van Turkije werd getroffen door een aardbeving met een kracht van 7, 4 op de schaal van Richter. Het epicentrum van de beving lag bij de plaats Gölçük, aan de Zee van Marmara; ook Izmit, de grootste stad in de omgeving, kreeg het zwaar te verduren. Hoewel men het dodental nooit met zekerheid heeft kunnen vaststellen, lijkt het aannemelijk dat meer dan 30.000 mensen bij de ramp het leven verloren. Honderdduizenden raakten dakloos; velen van hen zijn tot op de dag van vandaag provisorisch gehuisvest.

Het was bepaald niet de eerste keer dat de regio door aardbevingen werd bezocht: De *Volkscrant* van 18 augustus 1999 telde acht zware aardbevingen die Turkije sinds december 1939 hadden getroffen. Over de vraag wat voor een zware aardbeving kan doorgaan, lopen de meningen kennelijk uiteen, want de *National Geographic* van juli jongstleden wist te melden dat in de periode van december 1939 tot en met november 1999 alleen al langs de Noord-Anatolische breuk – de breuk in de aardkorst die onder Noord-Turkije doorloopt en die de Anatolische van de Euraziatische plaat scheidt – dertien zware aardbevingen hadden plaatsgevonden. Turkije is, kortom, een aardbevingsgebied, en hetzelfde geldt voor Griekenland. Natuurlijk is dit niet iets van de afgelopen decennia. De schrijver van het artikel in de *National Geographic*, Rick Gore, verwoordde het treffend: ‘**Nowhere have civilization and nature waged more persistent war than in this part of the world – from easternmost Turkey to the western tip of Greece.**’ Reden genoeg om een blik te werpen op seismische activiteit in dit gebied gedurende de Oudheid. We beperken ons daarbij tot drie relatief goed gedocumenteerde aardbevingen die in de eerste twee eeuwen van onze jaartelling het westen en noordwesten van Klein-Azië – het huidige Turkije – teisterden. Onze aandacht zal vooral uitgaan naar de hulpverlening aan de slachtoffers en de wederopbouw van de getroffen steden – niet toevallig het aspect waarover onze bronnen het meest te melden hebben.

Het westen van Klein-Azië in de vroege keizertijd²

Gedurende de eerste eeuwen van onze jaartelling vormde het westen van Klein-Azië in veel opzichten het kerngebied van de Griekse wereld onder Romeinse heerschappij. Sinds meer dan duizend jaar hadden Grieken zich langs de kust genesteld. Door de veroveringen van Alexander de Grote had de hellenisering van het gebied een krachtige impuls gekregen. De komst van de Romeinen, in de 2de en 1ste eeuw v.Chr., had

daarin geen verandering gebracht, integendeel. Bij het regeren van hun reusachtige imperium bedienden de Romeinen zich van de maatschappelijke bovenlaag in de onderworpen gebieden. In de oostelijke rijkshelft bestonden die lokale elites vooral uit grootgrondbezitters, die in steden met een Grieks karakter woonden en daar het politieke en maatschappelijke leven domineerden. Uit hun kring kwamen de leden van de stadsraden en de magistraten; zij bekostigden een niet gering deel van de stedelijke uitgaven uit eigen zak en werden daarvoor door hun minder bedeelde medeburgers geëerd als 'weldoeners'. Van deze groep maakten de Romeinen bij het uitoefenen van hun heerschappij gebruik; omgekeerd profiteerden deze stedelijke elites van de Romeinse heerschappij, doordat zij hun positie gewaarborgd wisten door de macht van Rome.

276

De stedelijke elites in de Griekstalige provincies van het rijk stonden dus in de meeste gevallen loyaal ten opzichte van de Romeinse heerschappij. Aan vertegenwoordigers van deze elites werd regelmatig het Romeinse burgerrecht verleend, en sinds de eerste eeuw van onze jaartelling zien we zulke Romeinse burgers van Griekse afkomst opduiken als leden van de rijksaristocratie, dat wil zeggen van de twee standen waaruit de keizers hun topbestuurders en -militairen recruteerden: de ridderstand en, daarboven, de senatorenstand. Ondanks deze politieke integratie in het Romeinse rijk hielden de Griekse stedelijke elites koppig vast aan hun Helleense identiteit. Dit uitte zich onder meer in een bloei van Griekse welsprekendheid, beoefend door virtuoze redenaars uit de *upper class*, die zichzelf aanduidden als sofisten en die zich in een immense populariteit onder hun standsgenoten mochten verheugen. Een andere uitingvorm van gehechtheid aan die Helleense identiteit was de verknochtheid aan de eigen stad, met haar politiek-bestuurlijke instellingen en religieuze culten. Steden in het Griekse moederland en langs de westkust van Klein-Azië beriepen zich op hun eerbiedwaardige Griekse verleden; steden die pas na de veroveringen van Alexander gesticht of gehelleniseerd waren, voorzagen zich van een mythische of pseudo-historische stichtingsgeschiedenis om hun ‘echt-Griekse’ karakter te onderstrepen. Hoewel men op het Klein-Aziatische platteland tot ver in de keizertijd verschillende inheemse talen kon beluisteren, fungeerde het Grieks als taal van de maatschappelijke bovenlaag, als bestuurstaal en ook als *lingua franca* voor bredere lagen van de bevolking.

West-Turkije, de provincie Asia, behoorde tot de sterkst geürbaniseerde delen van het Romeinse rijk (afb. 1): de Romeinse stadhouder van de provincie oefende volgens de – wellicht niet van enige overdrijving gespeende – mededelingen van tijdgenoten het bewind uit over vijfhonderd steden. De drie belangrijkste waren – van noord naar zuid – Pergamum, Smyrna en Ephesus, die onderling overigens fundamenteel van mening verschilden over de vraag wie van de drie de allerbelangrijkste was. Het noordwesten, Bithynië, was minder verstedelijkt. Dat weerhield de twee belangrijkste steden van de provincie, Nicomedia en Nicaea, er niet van om elkaar de ogen uit te steken met titels als ‘moederstad’, ‘eerste stad van de provincie’ en ‘tempelwachter van de Augusti’; de laatstgenoemde titel gaf aan dat de stad een tempel voor de provinciale keizercultus binnen haar grenzen had.

Drie aardbevingen

Tacitus maakt in zijn *Annalen* (II 47) onder het jaar 17 n.Chr. melding van de verwoesting van twaalf steden in de provincie Asia door een nachtelijke aardbeving. De zwaarste schade werd aangericht in Sardes, maar het getroffen gebied strekte zich uit van Myrina en Cyme, ten noorden van Smyrna gelegen aan de Egeïsche kust, tot het ongeveer 120 kilometer zuidoostelijker gelegen Philadelphia. Volgens Plinius de Oudere

(*Naturalis Historia* II 200) was het de grootste aardbeving sinds mensenheugenis.

Beschikken we in dit geval dankzij Tacitus over een relatief uitvoerig bericht, in het tweede geval moeten we het doen met sobere aantekeningen als die in Hieronymus’ bewerking van de *Kroniek* van Eusebius. Onder het jaar 120 n.Chr. valt daar te lezen dat Nicomedia door een aardbeving werd verwoest; ook in Nicaea werd zware schade aangericht. Voor onze derde casus keren we van Bithynië terug naar Asia, en wel naar Smyrna. De geschiedschrijver Cassius Dio (LXXI 32. 3) bericht dat de ‘in schoonheid en grootte eerste stad van Asia’, het ‘sieraad van Ionië’, zoals de Smyrnaeërs hun stad graag hoorden noemen, tijdens de regering van Marcus Aurelius zwaar getroffen werd door een aardbeving, die zich vermoedelijk in 178 n.Chr. voordeed.

Om een indruk te geven van de manier waarop men zich de gevolgen van een aardbeving voorstelde, laten we Tacitus (*Annalen* II 47. 1) aan het woord over de catastrofe van 17:

278

In datzelfde jaar zijn twaalf befaamde steden in Asia door een aardbeving verwoest. Door het nachtelijk tijdstip van de beving was de ramp des te onvoorziener en des te ernstiger. Ook de in een dergelijk geval gebruikelijke uitweg, een overhaaste vlucht naar open terrein, baatte niet, omdat de vluchtenden door de opensplijtende bodem werden verzwolgen. Enorme bergen zakten, zo wordt verteld, in elkaar, waar eens vlakten lagen vielen steile hellingen te zien, en temidden van het puin laaiden vlammen op.

Wat de moderne lezer opvalt is dat Tacitus in het vervolg van de geciteerde passage weliswaar een taxatie van de relatieve schade in de twaalf steden geeft, maar zich niet uitlaat over het aantal slachtoffers. Ook onze bronnen voor de Bithynische aardbeving van 120 en voor de verwoesting van Smyrna in 178 zwijgen over de aantallen doden en gewonden. De redenaar Aristides – over wie straks meer – beschrijft het Smyrna van na de aardbeving als ‘een heuvel van ruïnes en lijken’. Wie de televisiebeelden van de verwoestingen van vorig jaar nog op het netvlies gegrift staan, zal weinig moeite hebben het tafereel te herkennen, maar het is natuurlijk een oratorische evocatie van de gevolgen van de ramp, geen zakelijke beschrijving van de materiële schade en de verliezen aan mensenlevens. Waarschijnlijk waren gegevens over de aantallen doden en gewonden eenvoudigweg niet voorhanden, doordat het de stedelijke en provinciale autoriteiten zowel aan de interesse als aan de middelen ontbrak om ze te inventariseren – iets wat al wat minder bevreemdend wordt als we ons realiseren dat ook het moderne Turkije niet in staat is gebleken een betrouwbare opgave van het aantal dodelijke slachtoffers van de aardbeving van augustus 1999 te doen.

De keizer komt te hulp

Hoe was het gesteld met de hulpverlening aan de overlevenden en bij de wederopbouw van de verwoeste steden? Uit de bronnen komt naar voren dat bij de wederopbouw een duidelijke rol voor de keizer was weggelegd. Reeds in een appendix bij de *Res Gestae Divi Augusti* (35), Augustus’ postuum gepubliceerde opsomming van zijn prestaties, is

sprake van schenkingen aan door aardbevingen verwoeste steden. Augustus' opvolger Tiberius, die er zeer aan hechtte in de voetstappen van zijn voorganger te treden, moet dan ook beseft hebben wat hem te doen stond toen het bericht over de aardbeving in Asia hem bereikte. Tacitus is opnieuw het meest informatief (*Annalen* II 47. 2–4): Doordat de burgers van Sardes het zwaarst door de ramp waren getroffen, ging naar hen het meeste medeleven uit: de keizer zegde tien miljoen sestertiën toe en stelde hen voor vijf jaar vrij van betalingen aan de schatkist en de keizerlijke kas. De burgers van Magnesia bij de Sipylus kwamen wat betreft schade en schadeloosstelling op de tweede plaats. Besloten werd de burgers van Temnus, Philadelphia, Aegae, Apollonis, de zogenaamde Mostenen en Macedonische Hyrcaniërs, alsmede Hierocaesarea, Myrina, Cyme en Tmolus voor dezelfde periode van tribuut vrij te stellen en een senator te sturen om de stand van zaken op te nemen en toezicht te houden op de herstelwerkzaamheden. De keuze viel op Marcus Ateius, een oud-praetor, om te voorkomen dat oponthoud zou ontstaan door wedijver tussen hoogwaardigheidsbekleders van gelijke rang; Asia wordt immers door een oud-consul bestuurd.

De keizerbiograaf Suetonius, die Tiberius als een enorme schriep portretteert, behandelt de keizerlijke goedgeefsheid ten opzichte van de steden in Asia als de spreekwoordelijke uitzondering die de regel bevestigt (*Tiberius* 48):

De provincies heeft hij evenmin ooit met een schenking ondersteund, met uitzondering van Asia, toen daar enkele steden door een aardbeving waren verwoest.³

De steden in Asia waren er de keizer niet minder dankbaar om. Phlegon van Tralles, een vrijgelatene van keizer Hadrianus, vertelt (*Mirabilia* 13 = *FGrHist* 257 F 36) dat ze een reusachtig standbeeld van Tiberius naast de tempel van Venus Genetrix aan het forum van Julius Caesar lieten oprichten, geflankeerd door beelden die de inmiddels herbouwde steden symboliseerden. Blijkens een bij het dorp Hadjiler gevonden inscriptie eerden de Mostenen de keizer, 'stichter in één keer van twaalf

steden', als grondvester van hun stad (*OGIS* 471 = *IGR* IV 1351). Niet alleen de profiteurs van de keizerlijke generositeit zorgden ervoor dat deze de nodige publieke aandacht kreeg. Ook de keizerlijke propaganda liet het niet afweten: in 22/3, toen de herstelwerkzaamheden kennelijk voldoende gevorderd waren, werd een munt geslagen met het opschrift *CIVITATIBVS ASIAE RESTITVTIS*, 'ter gelegenheid van het herstel van de steden van Asia' (afb. 2).

De indruk die ontstaat als men het dossier

Afb. 2. Sestertius van Tiberius uit 22/3 n.Chr. met bijschrift op achterzijde rondom gezeten Tiberius: *CIVITATIBVS ASIAE RESTITVTIS* (*British Museum Coins: Roman Empire* I, Tiberius no. 70).

over de aardbeving van 17 en de nasleep ervan overziet, is dat beide partijen – de getroffen steden enerzijds en de keizer anderzijds – een soort draaiboek volgden. Van de keizer werd verwacht dat hij bij een dergelijke catastrofe de rol van weldoener van zijn onderdanen speelde. Wat leden van de stedelijke elites op relatief bescheiden schaal waren, dat was de keizer op superschaal: *euergetes*, ‘weldoener’. Zodoende beantwoordde hij aan een van de belangrijkste eisen die in de Griekse wereld vanouds aan een heerser werden gesteld. Als tegenprestatie ontving hij van de zijn dankbare onderdanen eerbewijzen in de vorm van standbeelden en inscripties. Een toepasselijke eretitel was *ktistes*, ‘stichter’, ‘grondvester’. Toen in 120 Nicomedia en Nicaea door een aardbeving werden getroffen, ging keizer Hadrianus volgens het boekje te werk: zoals we leren uit kronieken als die van Eusebius en het *Chronicon Paschale* stelde hij geld ter beschikking voor de herbouw van de steden. Op een munt uit de jaren twintig van de 2de eeuw wordt de keizerlijke vrijgevigheid gememoreerd met het opschrift *RES-TITVTORI NICOMEDIAE*, ‘voor de hersteller van Nicomedia’ (afb. 3).

280

Een delicaat verzoek

Een fascinerend inkijkje in wat mogelijk aan Hadrianus’ generositeit vooraf was gegaan, biedt een vijftal epigrammen in de *Anthologia Palatina*, dat ooit op een grafmonument in de vorm van een obelisk in Nicaea te lezen viel. In een van deze epigrammen wordt de overledene, Sacerdos, opgevoerd als degene die het door een aardbeving getroffen Nicaea uit de Hades heeft gered ‘door schenkingen van de Ausonische Zeus’ (*Anthologia Palatina* XV 7. 3–4). De Ausonische (= Romeinse) Zeus is ongetwijfeld een keizer, en veel pleit voor het vermoeden dat de bedoelde keizer Hadrianus en de aardbeving in kwestie die van 120 is. Sacerdos, een vooraanstaand burger van zijn stad en bekleder van een priesterschap, had kennelijk een rol van betekenis gespeeld in het mobiliseren van de keizerlijke vrijgevigheid ten bate van

Nicaea. Het is een aantrekkelijke gissing dat hij daarbij profijt had getrokken van het feit dat hij reeds voordien bij de keizer bekend was. Hoe dat gekomen was onttrekt zich aan onze waarneming, maar het verdient vermelding dat Hadrianus de winter van 117/8 in Bithynië had doorgebracht.⁴

In het geval van de verwoesting van Smyrna in 178 is de rol van een burger van de getroffen stad, die bij de keizer om hulp aanklopte, aanzienlijk beter gedocumenteerd. Cassius Dio (LXXI 32. 3) volstaat met de mededeling dat keizer Marcus Aurelius financiële middelen ter beschikking stelde en een senator

Afb. 3. Sestertius van Hadrianus uit de jaren twintig van de 2de eeuw met bijschrift op achterzijde rondom Hadrianus en geknielde Nicomedia: *RES-TITVTORI NICOMEDIAE* (*British Museum Coins: Roman Empire III, Hadrianus no. 1827*).

(opnieuw een oud-praetor – Tiberius had school gemaakt) opdracht gaf toezicht te houden op de herbouw van de stad. Maar onder de bewaard gebleven geschriften van Aristides bevindt zich een brief van deze Griekse redenaar aan Marcus Aurelius en diens zoon en co-regent Commodus (XIX). Aristides had zelf de aardbeving niet meegemaakt: op het moment van de ramp verbleef hij op een van zijn landgoederen. Zodra het nieuws van de catastrofe hem bereikte, greep hij naar de pen om de keizers om hulp te vragen voor zijn Smyrna. Bij de beschrijving van de verwoestingen verwijst hij herhaaldelijk naar het bezoek dat de keizerlijke familie in 176 aan de stad had gebracht (XIX 1–3)

U hebt de stad gezien, U beseft wat verloren is gegaan. (...) De haven heeft de ogen gesloten, de schoonheid van de agora behoort tot het verleden, wat de straten sierde is verdwenen, de gymnasia zijn met de mannen en jongens aan de vernietiging prijsgegeven, sommige tempels zijn ingestort, andere door de aarde verzwolgen. De mooiste stad om te zien, wier naam voor de gehele mensheid synoniem was met schoonheid, is verworpen tot het weezinwekkendste tafereel dat een mens zich kan voorstellen, een heuvel van ruïnes en lijken. Westenwinden waaien over een desolaat landschap. Alles wat is overgebleven houdt de ogen gevestigd op U, evenals de gehele rest van Asia. Samen bidden zij om al het goede voor U, nu en voor immer, en om Uw medelijden voor Smyrna – als deze kale vlakte de naam Smyrna verdient.

Philostratus vertelt in een levensschets van Aristides in zijn *Levens van de sofisten* (582) dat de brief het gewenste effect sorteerde:

Toen de stad door aardbevingen en scheuren in het aardoppervlak van de aardbodem verdwenen was, beklagde hij haar lot in een brief aan Marcus zo hartverscheurend dat de keizer bij het lezen van de weeklacht regelmatig moest steunen; bij de zin 'westenwinden waaien over een desolaat landschap' vielen de tranen van de keizer op het geschrift, en geïnspireerd door Aristides stemde hij in met de wederopbouw van de stad.

Volgens Philostratus was Aristides tijdens het keizerlijk bezoek aan Smyrna in 176 aan Marcus Aurelius voorgesteld. Bij die gelegenheid had de redenaar met zijn welsprekendheid grote indruk op de keizer gemaakt en zodoende reeds voor de ramp de weg geplaveid voor een gunstige ontvangst van zijn smeekbede om keizerlijke bijstand. Toch had Aristides geen gemakkelijke taak. Hij moest er immers van uitgaan dat de keizers ook uit eigen beweging hun onderdanen wel te hulp zouden komen. Was het niet impertinent dan toch om hulp te vragen? Aristides zelf verdedigt zijn verzoek door het te vergelijken met een gebed tot de goden, van wie we immers ook weten dat ze uit zichzelf al genegen zijn de mensen goed te doen. En hoewel Philostratus niet aarzelt om de redenaar de eretitel 'stichter van Smyrna' te verlenen, besluit hij de onderhavige episode uit Aristides' leven met een opmerking waaruit zijn begrip voor het delicate

karakter van diens verzoek duidelijk naar voren komt (*Levens van de sofisten* 583): En ik zeg dit niet om te ontkennen dat de keizer ook zo wel de verwoeste stad zou hebben herbouwd, die hij tenslotte bewonderd had toen ze nog overeind stond, maar om te onderstrepen dat koninklijke, buitengewoon hoogstaande naturen, als ze door goede raad en een welgesproken woord worden aangespoord, nog meer luister uitsralen en zich met geestdrift inzetten om wel te doen.

Functioneel altruïsme

Het voornaamste doel van keizerlijke bijstand was ongetwijfeld een snelle wederopbouw van de getroffen steden. Daarvoor werden financiële middelen ter beschikking gesteld en om daarop toe te zien werd – althans in het geval van de steden van Asia in 17 en van Smyrna in 178 – een prominente senator op pad gestuurd. Natuurlijk werd deze bijstand door de betrokkenen gewaardeerd. Maar tegelijkertijd was hij in het belang van de continuïteit van de uitoefening van de Romeinse heerschappij. Het Romeinse provinciaal bestuur was in hoge mate afhankelijk van een netwerk van zelfbesturende steden; als een stad geheel of gedeeltelijk verwoest werd, konden de Romeinse autoriteiten dus niet werkloos toezien. En zoals we hierboven geconstateerd hebben, plukte ook de regerende keizer zelf de vruchten van zijn vrijgevigheid in de vorm van een reputatie van generositeit. Aristides houdt Marcus Aurelius en Commodus zelfs voor dat de catastrofe die Smyrna heeft getroffen, hun een uitgelezen kans biedt om hun superieure grootmoedigheid te demonstreren! Zowel politiek-bestuurlijk als ideologisch was de keizerlijke hulp bij de wederopbouw dus functioneel.

Minder informatief zijn onze bronnen over de directe hulpverlening aan de overlevenden. Alleen al gezien de tijd die verliep tussen een aardbeving in Klein-Azië en het moment waarop het nieuws Rome bereikte, mocht van de keizer wat dit betreft niet te veel worden verwacht. Toch ontbrak het niet geheel aan directe hulpverlening. Opnieuw is het Aristides die ons hierover informeert, in een brief die vermoedelijk gericht was aan de landdag van Asia, waar vertegenwoordigers van de steden in de provincie bijeenkwamen om de keizer te vereren en om te beraadslagen over aangelegenheden van gemeenschappelijk belang. De brief is een 'palinode op Smyrna': in het licht van de inmiddels op gang gekomen wederopbouw herroept Aristides zijn eerdere weklacht over het lot van de stad. Natuurlijk steekt Aristides uitvoerig de loftrumpet over de keizers, maar daar laat hij het niet bij (XX 16):

Voor degenen die ter plekke bleven, arriveerden van alle kanten, over land en over zee, hulpgoederen. De grootste steden op beide continenten [in Griekenland en Klein-Azië] wedijverden in het opnemen van evacués en het sturen van wagens en andere transportmiddelen, en ook in het bieden van huisvesting, het delen van hun raadsgebouwen en het beschikbaar stellen van alle mogelijke hulpbronnen, als voor hun eigen ouders of kinderen. Hun prestaties werden vrijwel geëvenaard door steden die in grootte achterblijven, maar die het niet ontbreekt aan enthousiasme en eergevoel.

In het geval van Smyrna voorzagen andere steden in Klein-Azië en het Griekse moederland dus in de hulpvraag waaraan de keizer niet kon voldoen.

Een grafsteen uit Nicomedia

Steden kunnen zich herstellen van een ramp; verliezen in de persoonlijke sfeer zijn onherstelbaar. In het Louvre bevindt zich een grafsteen uit Nicomedia, het huidige Izmit. Hij heeft het graf gemarkeerd van drie slachtoffers van een aardbeving, waarschijnlijk die van 120 n.Chr. (afb. 4). Het reliëf op de steen laat een eenvoudig geklede man zien, die tussen twee deftig uitgedoste jongetjes instaat en zijn armen om hen heen heeft geslagen. De begeleidende tekst luidt (TAM IV. 1 134):

Thrason, de zoon van Diogenes, heeft deze grafsteen laten plaatsen voor zijn twee zoons, Dexiphanes, 5 jaar, en Thrason, 4 jaar, en voor Hermes, die hen heeft opgevoed, 25 jaar. In het aardbevingspuin hield hij hen zo in zijn armen.

Hermes was de *paidagogos*, de slaaf-oppasser van de twee jongetjes, en de inscriptie geeft ook de reden voor deze opmerkelijke postume overbrugging van de kloof tussen slaaf en vrije. De kinderen en hun oppasser waren samen in het aardbevingspuin gevonden, en uit de positie van de lichamen bleek dat Hermes had getracht om de jongetjes in zijn omhelzing te beschermen. De vader had hen samen begraven en met de inscriptie en het reliëf op de grafsteen zijn slaaf, die had gedaan wat van een vader mocht worden verwacht, geëerd. Hier kon ook de *RESTITVTOR NICOMEDIAE* niets meer uitrichten.

Afb. 4. *Tituli Asiae Minoris* IV 1.134. Grafsteen voor Dexiphanes, Thrason en Hermes, drie aardbevings-slachtoffers uit Nicomedia. Zie voor de inscriptie boven het reliëf de tekst van het artikel.

Korte bibliografie

Over aardbevingen in de Oudheid:

R. BÖKER, *Erdbeben*, in: *Der kleine Pauly. Lexikon der Antike 2* (1979) 350–I.

W. CAPELLE, *Erdbebenforschung*, in: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Supplementband 4 (1924) 344–74.

R. GORE, *Wrath of the gods – Earthquake in Turkey – A history forged by disaster*, *National Geographic* 198. 1 (juli 2000) 32–70.

E. GUIDOBONI, *Catalogue of ancient earthquakes in the Mediterranean area up to the 10th century* (Roma 1994).

A. HERMANN, *Erdbeben*, in: *Reallexikon für Antike und Christentum 5* (1962) 1070–1113.

S. MAUL/F. KRAFFT, *Erdbeben*, in: *Der neue Pauly. Enzyklopädie der Antike 4* (1998) 53–55.

E. OLSHAUSEN/H. SONNABEND (Hrsgb.), *Naturkatastrophen in der antiken Welt, Stuttgarter Kolloquium zur historischen Geographie des Altertums 6*, 1996. *Geographica Historica Bd. 10* (Stuttgart 1998).

L. ROBERT, *Documents d'Asie Mineure V: Stèle funéraire de Nicomédie et séismes dans les inscriptions*, *Bulletin de Correspondance Hellénique* 102 (1978) 396–408.

H. SONNABEND, *Naturkatastrophen in der Antike. Wahrnehmung, Deutung, Management* (Stuttgart/Weimar 1999) [met een uitvoerige bibliografische appendix].

H. SONNABEND, *Naturkatastrophen*, in: *Der neue Pauly. Enzyklopädie der Antike 8* (2000) 737–743.

Noten

¹ Dit artikel is een bewerking van het openingscollege voor de studierichtingen Griekse en Latijnse Taal en Cultuur en Oudheidkunde aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, gegeven op 21 augustus 2000.

² Deze paragraaf is een aangepaste versie van de bladzijden 8–10 van mijn inleiding bij Lucianus, *De ontmaskering van de charlatans*. Vertaald door Hein L. van Dolen, ingeleid en toegelicht door Jaap-Jan Flinterman (Amsterdam 1996).

³ De vertaling is ontleend aan Suetonius, *Keizers van Rome*. Vertaald door D. den Hengst (Amsterdam 2000). Ik heb het politiek-geografisch verwarrende 'Klein-Azië' vervangen door 'Asia'. Suetonius bedoelt de Romeinse provincie.

⁴ In de moderne literatuur wordt soms gesuggereerd dat Sacerdos priester van de keizercultus was. Dit zou veel verklaren: een priester van de keizercultus mocht geacht worden bij uitstek aanspraak te kunnen maken op de keizerlijke aandacht. De suggestie is afkomstig van R. Merkelbach, in: S. Şahin, *Katalog der antiken Inschriften des Museums von Iznik (Nikaia)*. Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien 10, 1 (Bonn 1981) 303b–309a. Merkelbach zelf (307a) geeft echter toe dat het hier om een gissing gaat en dat er andere mogelijkheden zijn; degenen die naar zijn bijdrage verwijzen, betonen zich minder omzichtig, met als gevolg dat Merkelbachs gissing in recenter publicaties de status van feit heeft gekregen.

Quintus van Smyrna, de val van Troje (Posthomerica), Boek I

Deel 3: Penthesileia's dood

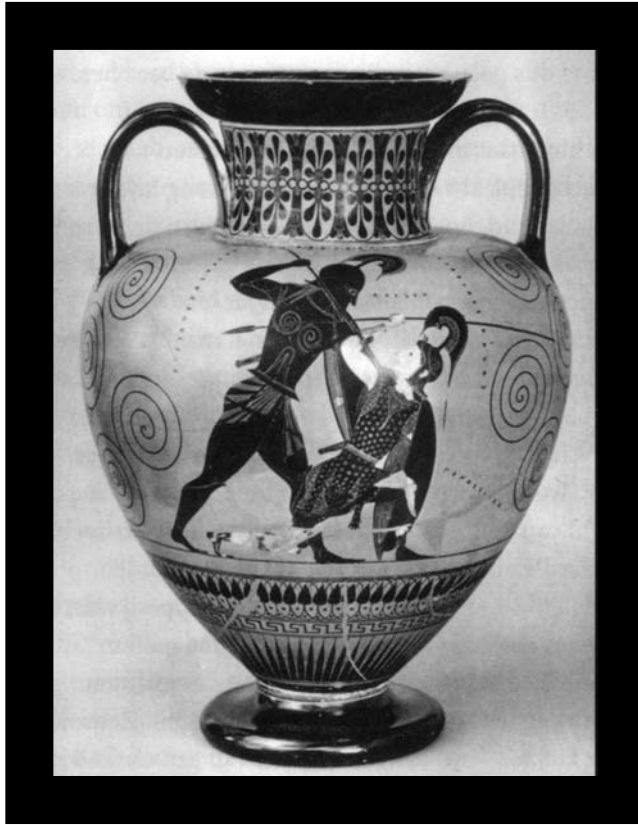
Aias en Achilles keren terug in de strijd
 Steeds maar woedde de veldslag voort. De doodsbanige Grieken,
 die niet aan Penthesileia's onstuimigheid kunnen ontsnappen,
 worden door haar vermorzeld zoals een bloeddorstige panter
 blatende geitjes verscheurt. Hun strijdlust heeft hen verlaten; 480
 niets is er over dan angst. Zij vluchten waarheen ze maar kunnen,
 sommigen met hun wapens, maar anderen gespen die los en
 werpen ze tegen de grond. Ook paarden, verstoken van menners,
 kiezen de vlucht. Amazonen, in blijde triomf, achtervolgen;
 luid is 't geweeklaag der Grieken voor wie de ondergang nadert.
 Wèg is hun weerstand; ten dode gedoemd is alwie de fiere
 Penthesileia ontmoet in de wrede muil van de oorlog.
 Zoals wanneer een barre storm met razende vlagen
 beukt tegen hoge bomen in volle bloei; hij ontwortelt
 sommige en werpt ze tegen de grond, en andere breekt hij 490
 hoog in de kruin; en al het hout ligt, geknakt, op een stapel, –
 zo lag geveld in het stof een deel van het leger der Grieken,
 slachtoffers van het Lot en de lans van Penthesileia.
 Maar toen het leek of de vloot in brand zou worden gestoken
 door de Trojanen, werd de nimmer vluchtende Aias
 kreten van nood gewaar en sprak tot Aiakos' kleinzoon:
 'Luister, Achilles, een machtig lawaai is óm ons te horen,
 als van een zwaar gevecht dat in onze richting verplaatst wordt.
 Laten we snel op weg gaan, opdat de Trojanen niet eerder
 aankomen bij de schepen dan wij om de Grieken te doden 500
 en om de vloot te verbranden; wat zou dat voor ons een ellende
 én een blamage beduiden! Wij – wij stammen van Zeus af! –
 wensen het heilig geslacht onzer vaders voor smet te behoeden;
 net zoals zij tezamen met Herakles, machtige strijder,
 eens de prachtige vesting van Troje eigenhandig verwoestten
 omdat Laómedon
 kunnen ook onze handen, dunkt mij, hetzelfde bewerken;
 wij hebben immers evenveel kracht, en zeker tezamen.'
 Zo sprak hij, en zijn plan vond gunstig onthaal bij Achilles,
 mateloos sterke held, die ook zelf het krijgsrumoer hoorde.

Snel renden zij naar de plek waar hun blinkende rustingen lagen, 510
 trokken ze aan en stelden zich op tegenover de vijand;
 luid weerklonken hun mooie wapens. Zij hadden dezelfde
 strijd lust, verkregen van Ares, en kracht, door godin Atrytónē,
 zwaaiend haar schild, aan beide onstuimige helden geschonken.
 Grote vreugde ervoeren de Grieken, toen ze hen beiden
 zagen verschijnen, in kracht op Alóeus' zonen gelijkend,
 reuzen die ooit op de weidse Olympos machtige bergen
 stapelen wilden, de steile Ossa en Pelions hoge
 toppen, omdat zij zo naar de hemel beoogden te klimmen.
 Evenveel kracht spreidden zij ten toon in de bittere oorlog, 520
 beide Aiakiden; een ramp voor 't vijandelijk leger
 maar een genot voor de Grieken, die hen zo lang moesten missen.
 Velen slachtten zij af met hun onbedwingbare lansen.
 Zoals wanneer twee woeste leeuwen in 't struikgewas stuiten
 op een stel vette schapen en hen dan, omdat hun herders
 niet in de buurt zijn, terstond vermoorden; zij drinken het donkere
 bloed en zij vullen hun maag met het vlees van die dieren, –
 zo richtten zij met hun tweeën een grote krijgsmacht te gronde.
 Daar doodde Aias Deíochos en de dappere Hyllos,
 voorts de strijdlustige Eurynomos en de edele Enyeus. 530
 Peleus' zoon doodde Euandre evenals Polemoussa,
 daarna Antíbrote en de fiere Hippóthoë; op hun
 lichamen stak hij Harmóthoë neer. 't Vijandelijk leger
 leed als geheel onder hun geweld; volledige linies
 werden, hun grote omvang ten spijt, met gemak in een oogwenk
 onder hun handen geveld, als ging het om schaduwrijk bosland
 dat, onder razende bergwind gebukt, door vuur wordt vermorzeld.

286

Penthesileia gedood door Achilles

Toen de geduchte Penthesileia hen waarnam, terwijl ze als
 roofdieren raasden in 't hart van de huiveringwekkende oorlog,
 stooft ze terstond op hen af, zoals een vervaarlijke panter 540
 – één en al moordlust, met zwiepende staart – door het kreupelhout aanstormt,
 en dan ineens met een machtige sprong zijn belagers te lijf gaat;
 zij echter, goed beschermd door hun wapenrustingen, wachten
 rustig de aanval af, op hun lange lansen vertrouwend, –
 zo wachtten beide strijders de aanval van Penthesileia,

hooggeheven hun lansen, terwijl bij elke beweging
't brons van hun rustingen rinkelt. Als eerste trof Penthesileia's
ongewoon lange speer het schild van Achilles, maar 't wapen
viel op de grond, verbrijzeld, alsof het een rots had getroffen;
zó was 't onsterfelijk geschenk, door de kundige Hephaistos vervaardigd. 550
Dadelijk nam ze opnieuw een suizend wapen ter hand en,
mikkend op Aias, sprak ze tot beiden de dreigende woorden:
'Uit mijn hand is zojuist tevergeefs een lans weggevlagen;
maar ik verklaar u, dat ik direct met een tweede uw levens
beide te gronde zal richten, hoewel u er zich op beroemt de
sterksten te zijn van de Grieken; daarna zal het leed van de oorlog
voor de Trojanen, temmers van paarden, een lichtere last zijn.
Komt dichtbij in 't gewoel van de strijd, opdat ge kunt merken
hoe grote moed en geestkracht wij, Amazonen, bezitten.
Ons ras is ook gewijd aan de strijd; en zelf ben ik dochter 560

Achilles doodt Penthesileia. Attische zwartfigurige amfoor van de pottenbakker Exekias. Gevonden te Vulci. Datering ca. 530 v.Chr. (British Museum).

niet van een sterfelijk man, maar van Ares, die nimmer genoeg heeft van het gevecht. Er is dus geen man die 'k niet verre de baas ben.'

Zo sprak zij

. Ze lachten haar uit. Daar flitste haar lans en raakte de zilveren scheenplaat van Aias; maar niet drong hij verder, dwars door zijn mooie huid, hoe groot ook de kracht van de worp was. Want door het lot was beschikt dat het bloed van Aias in deze heftige strijd aan niet één vijandelijk wapen zou kleven.

Aias stoorde zich niet meer aan haar, de Amazone, maar wierp zich weer in de strijd met de hoofdmacht van Troje; Penthesileia liet hij alleen aan Achilles over, omdat hij er zich in

570

't hart van bewust was dat ze, hoe sterk ze ook was, door Achilles even gemak'lijk zou worden verschalkt als een duif door een havik. Luid was haar klacht van spijt over 't feit dat haar lansen hun doel niet hadden bereikt; maar Peleus' zoon sprak de honende woorden:

288

'Vrouw, het is duidelijk dat jouw woord slechts opschepperij was, toen je op ons afkwam teneinde met ons je krachten te meten; want van het levende heldengeslacht zijn wij veruit de sterksten. Wij stammen af – ik zeg het met trots – van de dondergod Zeus zélf.

Ook de snelvoetige Hektor werd bang als hij ons van een afstand zag komen aanrennen in het gewoel van de oorlog, die zoveel tranen verwekt; het was mijn lans die hem, ondanks zijn mankracht, van het leven beroofde. Je geest is bevangen door waanzin, dat je het aandurfde ons met een snelle dood te bedreigen; veeleer lijkt het mij zeker dat jóuw laatste uur heeft geslagen.

580

Zelfs jouw vader Ares, een god, zal niet meer in staat zijn jou tegen mij te beschermen; je bent verdoemd als de hinde die in het hooggebergte een woeste leeuw op haar weg vindt.

Kennelijk heb jij niet gehoord hoeveel mannen er vielen onder ons beider handen gedood, bij de mond van de Xanthos; hoorde je 't wél, dan is je verstand door de goden beneveld, om je ten prooi te doen vallen aan 't onbarmhartige Doodslot.'

590

Na deze woorden sprong hij vooruit en stootte zijn lange, moordende lans, door Cheiron gemaakt, met kracht in haar richting. Dadelijk trof hij haar, de strijdbare Penthesileia, boven haar rechterborst; haar donkere bloed liep in stromen weg uit de wond; en terstond vlood al haar kracht uit haar leden, en uit haar hand viel haar grote bijl. Door een nachtzwarze nevel

werden haar ogen omfloerst en de pijn drong diep in haar lichaam.
 Niettemin kwam ze weer bij en werd haar vijand gewaar, die
 reeds op het punt stond om haar van haar snelle paard af te sleuren. 600
 Wat, zo bedacht zij bij zichzelf, moest ze doen? Met haar grote
 zwaard zich verdedigen tegen Achilles, die daar op haar afstoot?
 Of terstond van haar vurige paard afspringen en knielen
 voor die verblindende held, hem smekend geschenken beloven,
 brons en goud in grote hoeveelheid, waarmee men een sterflijk
 mens, hoe hardvochtig ook, altijd een bijzonder plezier doet?
 Daarmee zou ze misschien 't moordlustige hart van Achilles
 kunnen vermurwen; misschien zou hij haar, als leeftijdgenoot, dan
 toestaan naar huis terug te gaan; zij wilde zo graag verder leven!
 Dit overdacht zij, maar ... de goden beslisten het anders. 610
 Toen zij zich wendde in Achilles' richting, werd hij zó razend
 dat hij haar én haar stormsnelle paard in één worp doorboorde.
 Zoals een man, die snakt naar zijn maal, het vlees aan het spit rijgt,
 meerdere stuks tegelijk, om het boven een vuurgloed te braden;
 of in het hoge gebergte een jager zijn pijl op een hert richt;
 't dodelijk scherp projectiel snijdt dwars door haar buik heen en zet zich
 vast in de stam van een eik met een hoge kruin of een pijnboom, –
 zo doorkliefde Achilles' begerige werpspies in één keer
 't lichaam van Penthesileia en dat van haar prachtige strijdros. 620
 Dadelijk valt zij neer in het stof en de dood overmant haar.
 Heel welvoeglijk lag ze op de grond, zonder iets te ontbloten
 wat haar schoonheid zou schenden; zij lag daar, languit, voorover
 uitgestrekt over haar snelle paard, óm de lans zich verkrampend.
 Zoals wanneer een den wordt geveld door 't geweld van de koude
 wind uit het noorden, de hoogste stam in het bosrijke bergdal,
 door een nabije bron gelaafd, voor de aarde een pronkstuk;
 zo lag, gestort van haar paard, de edele Penthesileia:
 steeds nog verblindend mooi, maar haar kracht voor altijd gebroken.

Achilles ontdekt de schoonheid van Penthesileia

Toen de Trojanen begrepen dat zij op het slagveld gedood was, 630
 snelden ze dadelijk terug naar de stad, hun lichamen angstig
 trillend en met een onzegbaar verdriet in hun harten geborgen.
 Zoals wanneer in een zware storm die de wateren geselt,
 zeelieden na het verlies van hun schip aan het doodslot ontsnappen

– 't zijn er maar weinig na al hetgeen zij op zee moesten lijden –;
eindelijk zien zij het land en een stad nabij en zij haasten,
door en door uitgeput na bittere krachtsinspanning,
zich uit het water, hevig bedroefd over 't schip dat teloor ging
en het verlies van hun makkers, naar duistere diepten gezogen, –
zo was de vlucht der Trojanen, weg uit de oorlog, de stad in, 640
wenend over de dochter van de onweerstaanbare Ares
en over vrienden die stierven in de oorlog die zovelen leed brengt.
Over haar lijk stond de zoon van Peleus, snoevend en pochend:
'Zo, daar lig je dus in het stof, als aas voor de honden
en voor de vogels, rampzalige vrouw! Wie heeft je misleid om
mij in de oorlog te willen ontmoeten? Je meende waarschijnlijk,
na het verslaan van de Grieken, met Priamos' rijke geschenken
veilig te kunnen vertrekken? Dat is door de goden verijdeld.
Wij zijn nu eenmaal, Aias en ik, de sterksten der helden,
stralend licht voor de Grieken en rampspoed voor de Trojanen 650
én voor jou, ongelukkige. Duistere Schikgodinnen
en ook je eigen beslissing deden je afzien van 't werk der
vrouwen en de oorlog verkiezen, waar zelfs de mannen voor huivren.'
Na deze woorden trok Peleus' zoon de eshouten lansschacht
terug uit het vurige paard en uit zijn geduchte berijdster,
stuiptrekkend nog om die ene lans die hen beiden gedood had.
Van haar hoofd neemt hij af de helm die even fraai schittert
als de verheven krans van de zon of de lichtglans van Zeus zèlf;
daardoor onthulde hij haar gezicht, dat, hoewel ze in 't stof lag
en ze met bloed was besmeurd, door lieflijke wenkbrauwen opviel 660
en door bijzondere schoonheid, die niet door de dood was verminderd.
Iedereen die haar zag viel het op hoe ze leek op de goden
en bovenal – zoals ze daar lag, op de grond in haar rusting –
op de ontembare Artemis, dochter van Zeus, die te rusten
ligt na de jacht op onstuimige leeuwen hoog in 't gebergte.
Deze bijzondere schoonheid, nog na haar dood, was het werk van
Kyprijs, de mooi bekrante, gehuwd met de machtige Ares,
daar zij de zoon van de edele Peleus met smart wilde treffen.
Velen baden dat zij, na hun terugkeer naar huis, zouden slapen
met aan hun zijde een vrouw zo mooi als Penthesileia. 670
En een geweldige spijt welde op in het hart van Achilles,
dat hij haar had gedood in plaats van haar mede te nemen

als zijn verblindende bruid, volmaakt van gestalte en schoonheid
en aan de goden gelijk, naar Phthia, befaamd om zijn veulens.

Het verdriet van Ares om de dood van Penthesileia

Ares werd bij de dood van zijn kind door leed overvallen.
Bitter bedroefd sprong hij van de Olympos, een bliksem gelijkend
die, vergezeld van een hevige donder, door Zeus wordt geworpen
en uit zijn onoverwinlijke hand suist over de aarde
of het onmetelijk zeevlak; hij doet de wijdse Olympos
dreunen en schudden, wanneer hij met felle lichtglans voorbijschiet, – 680
zo zoeft Ares, bedroefd in zijn hart en volledig bewapend,
door de oneindige lucht, nadat hem het lot van zijn dochter
meegedeeld was door de Auren, dochters van Boreas, die hem,
toen hij door 't brede hemelruim rondging, het gruwelijk wrede
lot van het meisje berichtten. Zodra hij de tijding gehoord had,
sprong hij, een stormvlaag gelijk, op het bergmassief van de Ida;
onder zijn voeten beefden haar lange valleien en diepe
kloven, haar kolkende stromen en al haar talrijke bergen.
Stellig zou hij aan de Myrmidonen een dag van ellende
hebben geschonken, indien niet Zeus in eigen persoon hem 690
bang had gemaakt, door vanaf de Olympos ziedende bliksems
en verzengende schichten, fel brandend, in groten getale
hem door de heldere zonnige lucht voor de voeten te werpen.
Daardoor besepte hij dat zijn vader, de Dondergod, dreigde;
dadelijk bleef hij staan en snelde niet voort naar de oorlog.
Zoals wanneer van een steile berg een reuzengroot rotsblok
los wordt gescheurd door 't geweld van een donderbui, mede veroorzaakt
door een verwoede storm of een bliksemschicht, alles Zeus' schepping;
bergkloven dreunen als 't blok er doorheen rolt; stuiterend raast het
met een geweldig lawaai naar beneden, totdat het de vlakte 700
heeft bereikt en ineens, maar tegen zijn zin, tot een halt komt; –
zo hield de machtige zoon van Zeus zijn vliegende vaart in,
zij het ook tegen zijn zin, omdat alle Olympische goden
zich moeten schikken naar Zeus, die nu eenmaal onder hen allen
én het hoogst is geplaatst én de meest ontzaglijke kracht heeft.
Opgewonden bedacht hij wat hij van verschillende dingen
nu zou gaan doen: moest hij uit angst voor de vreeslijke dreiging
van de in woede ontstoken Zeus, naar de hemel teruggaan?

Of zou hij juist, zijn vader trotserend, zijn strijdbare handen
dopen in 't bloed van Achilles? Uiteindelijk schoot hem te binnen 710
hoevele zoons van Zeus in de oorlog al waren gesneuveld,
zonder dat hij in het uur van hun dood te hulp was geschoten.
Dat gaf de doorslag: hij wendde zich af van de Grieken. En 't scheelde
weinig of Zeus had hem diep in de onderwereld gebliksemd,
evenals ooit de Titanen: wie Zeus niet gehoorzaamt, die straft hij.

Thersites beledigt Achilles en wordt door hem gedood

Tussen de Grieken die zich, krijgslustig als steeds, over 't slagveld
repten om van de bebloede lijken de wapens te roven,
stond Achilles ten diepste bedroefd naar het meisje te kijken,
dat daar als toonbeeld van kracht en van gratie terneer in het stof lag;
want hij werd om haar door net zulke smarten verscheurd als, 720
kort daarvóór, om Patroklos' dood, zijn dierbare jeugdviend.

292

Dan echter spreekt Thersites gemene en grievende woorden:
'Zeg Achilles, verdorven geest, welke god heeft je hart met
liefde vervuld voor deze vervloekte Amazone, die hier kwam
met de bedoeling om ons aan een treurig einde te helpen?
Wat een rokkenjager ben jij, als je haar op dezelfde
wijze begeert als een schrandere vrouw die men eerlijk het hof maakt,
en na passende giften bereid vindt in 't huwelijk te treden.
Beter was het geweest als zij jóu met de lans had getroffen,
nu jij je zo volledig door 't zwakke geslacht laat verleiden 730
en jij zo verdorven bent dat, zodra je een vrouw ziet,
't edele oorlogswerk je meteen geen zier meer kan schelen.

Waar, ellendeling, zijn je kracht en je inzicht gebleven?
Waar het gezag van een edele koning? Ben je vergeten
hoeveel ellende het rokkenjagen aan Troje gebracht heeft?
Niets is rampzaliger voor het geslacht der sterflijke mensen
dan het genot van het bed, dat zelfs de schranderste mannen
van hun verstand berooft. Zonder inspanning kan er geen roem zijn:
'n echte strijder geniet van de werken van Ares en van de
zege met eer; voor weglopers is er de bijslaap met vrouwen.' 740

Zo werd de fiere Achilles op ruwe wijze beledigd.
Deze, in woede ontstoken, verhief zijn krachtige vuist en
gaf Thersites een zo harde stomp op zijn kaak bij het oor, dat
tanden en kiezen zijn mond uit vielen; dadelijk stortte

hij op de grond, terwijl het bloed in krachtige stromen
hem uit de mond gutste en zijn ziel, nu weerloos geworden,
haastig zijn lichaam verliet. Nietsnut! Zijn dood deed de Grieken
danig plezier, want hij hield alleen van gescheld en geruzie,
lasterpraat, vuilspuiterij; hij strekte de Grieken tot schande.
Dus kon men in hun vechtgrage massa van menigeen horen: 750
'Iemand van 't volk doet er wijs aan een koning niet te beschimpen,
openlijk of in 't geheim, op straffe van vreeslijke woede;
zo is de orde der dingen: Verblindings, die sterflijke mensen
altijd met smart op smart overlaadt, straft schunnige taal af.'
Zo werd erover gepraat; en hij, de fiere Achilles,
sprak, nog altijd kwaad, tegen hem de volgende woorden:
'Zo, daar lig je dus in het stof, je dwaasheid vergeten!
't Past niet aan een schelm zich met hoger geplaatsten te meten.
Vroeger heb je al eens het beheerste hart van Odysseus
woedend gemaakt door hem keer op keer te belagen met laster. 760
Ik, Achilles, heb je getoond dat ik anders dan jij ben,
anders van aard: ik heb je de adem ontroofd met een simp'le
slag van mijn hand; het bittere doodslot omhult je, omdat je
zwak bent, een man zonder moed of kracht. Verdwijnt dus van hier en
ga naar de doden om daar je krenkende taal te doen horen!
Zo sprak Achilles, de koene zoon van een kranige vader.
Wegens Thersites' dood was van alle Achaeërs uitsluitend
Tydeus' zoon op Achilles vertoornd, omdat, naar hij volhield,
hij uit hetzelfde geslacht voortkwam: zelf was hij de sterke 770
zoon van de fiere Tydeus, terwijl Thersites de zoon was
van de edele Agrios, broer van de goddijke Oineus;
hij op zijn beurt was de vader van Tydeus, dappere krijgsman,
van wie vervolgens weer de held Diomedes de zoon was.
Daarom nam hij Achilles de dood van Thersites zo kwalijk.
Stellig had hij zich zonder pardon op Achilles geworpen,
als niet de beste zonen der Grieken, in groten getale,
hem hadden tegengehouden en weer gekalmeerd; en hetzelfde
deden ze met Achilles. Zo stonden de dapperste Grieken
daar op het punt om hun twist met het scherpe zwaard te beslechten,
opgezweept door hun bittere woede en drift. Maar hun makers 780
slaagden erin door verstandige raad hen daarvan te weerhouden.

Begravenis van Penthesileia

Zo zeer beklagden de beide Atriden het lot van de fiere Penthesileia, die ook door hen zeer sterk werd bewonderd, dat ze de mannen van Troje vergunden haar lijk en haar wapens naar hun alom beroemde stad te vervoeren; ze hadden Priamos' boodschap vernomen, dat hij de krijgslustige strijdster – samen met wapens en paard – zo gaarne wilde begraven in het geweldig rijke graf van zijn vader Laómedon.

Hoog en breed was de brandstapel die hij voor haar liet verrijzen buiten de muren, en daar bovenop werd de dode gelegd met talloze rijke geschenken, zoveel als passend is om met een koningin, zo rijk als zij, aan het vuur prijs te geven.

Toen verslond haar 't geweld van Hephaistos' verzengende vlammen. De mensen die om de brandstapel waren verzameld, blusten daarop het vuur met geurige wijn. Zoete olie goten zij rijkelijk over haar beenderen, die men bijeen zocht en in een kist deed; daaroverheen wierp men 't kostelijk vet van 'n prachtige koe, het mooiste dier van de talrijke kudden die in de bergen van 't Idamassief hun weidegrond hebben.

Nadat de mannen van Troje haar als een dierbare dochter hadden bejammerd, begroeven zij haar bedroefd bij de stadsmuur, op een uitspringende toren, bij Laómedons stofflijke resten; daarmee eerden zij Ares zowel als Penthesileia.

Naast haar werden door hen ook de andere Amazonen begraven, die haar gevolgd in de strijd en gedood waren door de Argiven. Want de Atriden misgunden hun niet een met tranen besprenkeld graf, en zij gaven de fiere Trojanen toestemming om hen mede te nemen van 't slagveld, tezamen met de andere doden. Jegens de doden bestaat er geen wraak; na zijn dood is de vijand niet meer een vijand en dient met deernis te worden bejegend.

790

800

810

294

Begravenis van Podarkes en andere Grieken; feestmaal der leiders

Ook de Argiven, aan gene kant van de vlakte, vertrouwden toe aan het vuur de vele dierbare helden die, door de hand der Trojanen geveld, in hetzelfde gevecht zijn gestorven. Luid beweenden zij al hun verliezen, maar 't meeste van allen treurden zij over de fiere Podarkes. In 't strijdgewoel stond hij niet bij zijn broer ten achter, voortreffelijke Protesilaos;

lange tijd reeds geleden was de edele Protesilaos
neergeslagen door Hector; en nu was Podarkes gedood door
Penthesilea's lans, tot smartlijk verdriet der Argiven.

Daarom begroeven ze eerst de vele gesneuvelde mannen;
daarna wierp men alleen boven hem – een geweldig karwei – een
grafheuvel op, torenhoog, om zijn dapperheid eer te bewijzen.

820

Nadat zij op een plek apart nog het lijk van Thersites
hadden begraven, die nietsnut, keerden zij terug naar de schepen
met de gewelfde stevens, luide Achilles toejuichend.

Toen de stralende dag was gedooft in Okeanos' stromen
en over heel de aarde de goddijke nacht zich verspreidde,
werd die geweldenaar, Peleus' zoon, met de andere leiders
gastvrij onthaald in de tent van de rijke vorst Agamemnon;
't feestmaal en het vertier duurden voort tot de Dageraad aanbrak.

830

* Deel 1, de vertaling van r. 1–205, verscheen in *Hermeneus* 72, 3; deel 2, de vertaling
van r. 205–477, verscheen in *Hermeneus* 72, 4.

295